

Олександр Межов (Oleksandr Mezhov)

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Наталія Костусяк (Nataliia Kostusiak)

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Марина Навальна (Maryna Navalna)

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІАТЕКСТАХ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Lexical-Grammatical Means of Expression of Psycho-Emotional States in Contemporary Ukrainian Media Texts of the War Period

ABSTRACT: The article comprehensively analyzes the lexical-grammatical means of verbalizing psycho-emotional states, elucidates their role in creating a negative emotogenic atmosphere of modern media discourse during the Russian-Ukrainian war period. It was found that the linguistic means of expression for psycho-emotional states should be analyzed within the close relationship of form and content. Lexical, phraseological, metaphorical units become maximally expressive in syntactic structures, and grammatical constructions acquire a bright pragmatic effect as a result of them being filled with emotional and evaluative vocabulary, synonymous series, phraseological units, tropes, etc. The most frequent and most expressive syntactic models are highlighted (monosyllabic impersonal sentences with the dative case in the function of the state bearer, two-syllable personal sentences with the nominative subject case, two-syllable with metaphorical or phraseological predicates and experiential in indirect cases), which strengthen the emotional and expressive background of the analyzed media texts due to the interaction of their syntactic semantics with the lexical meaning and morphological expression of the filler components, as well as the influence of context, intonation, and non-linguistic factors.

KEYWORDS: psycho-emotional states, media text, sentence, syntaxeme, lexeme

Вступ

Останнім часом психоемоційна сфера людини стала предметом зацікавлення дослідників різних галузей мовознавства: психолінгвістики, лінгвокогнітології, лінгвопрагматики, лінгвокультурології, медіалінгвістики тощо, крізь призму

яких лексичні та граматичні студії також змінюють вектор своїх досліджень, переорієнтовуючись із традиційних структурно-семантичних принципів опису мовних одиниць на антропоцентричні. Значне зацікавлення науковців викликають базові емоції як складники культури кожного народу, універсальні концепти для більшості культур, що мають, проте, різний мовний вияв на лексичному та граматичному рівнях залежно від специфіки ментальності етносу, його ціннісних установок¹.

Емоції – це одна з форм не лише віддзеркалення, а й пізнання та оцінки об'єктивної дійсності. Переживаючи різні психоемоційні стани, людина виконує роль і суб'єкта, і об'єкта пізнання. Емоції пов'язані з внутрішнім світом суб'єкта мовлення, його оцінною діяльністю. Оцінка за своєю природою пов'язана з емоційним сприйняттям. Мовні засоби як виразники емоцій передають ставлення, емоційну реакцію мовця на події, явища, людей.

В українських масмедіа періоду російсько-української війни лексико-граматичні засоби нерідко використовують для психологічного впливу на реципієнтів, масову свідомість, створення атмосфери емоційної напруженості. Сучасні медіатексти дедалі частіше викликають негативні емоційні реакції в читача не лише своїм змістом, манерою викладу, а й набором лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій. Емоційним центром таких структур є, за термінологією Івана Вихованця², **експерієнсив** – людина, суб'єкт, що переживає емоцію, той, хто в конкретних життєвих обставинах, просторово-часових координатах виступає носієм різних форм психоемоційних станів.

В умовах повномасштабної російсько-української війни сучасні ЗМІ, які є віддзеркаленням навколишньої дійсності, зокрема жакливіх наслідків агресії Російської Федерації, пронизані концептами **безвихідь, безнадія, безпорадність,**

¹ Л. Прокопович, Н. Попович, *Психолінгвістичний аналіз експресивних лексем у поетичному дискурсі другої половини ХХ століття*, «Закарпатські філологічні студії» 2021, вип. 19, т. 1, с. 46-52; І. Пилипенко, *Когнітивний аналіз синонімів лексико-семантичного поля «страх» / «fear» на матеріалі лексики англійської мови*, «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, серія: Філологія» 2021, вип. 50, т. 1, с. 99-102; Ж. Краснобаєва-Чорна, *Прагматика страху в українській фраземіці*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2017, vol. 5, с. 101-108; В. Сліпечка, *Вияв негативних емоцій в українській, російській і англійській лінгвокультурах: мовленнєвий жанр прокляття*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2013, vol. 1, с. 195-200; О. Ромах, *Специфіка використання засобів продукування тривожності т. страху в медіатекстах*. Дисертація на здобуття наукового ступеня на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій: 27.00.06, Київ 2016; А. Загнітко, Ж. Краснобаєва-Чорна, *Емотивний профіль гніву в українській фразеології*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2020, № XI/2, s. 433-444; А. Ogarkova, С. Soriano, А. Gladkova, *Methodological triangulation in the study of emotion: the case of 'anger' in three language groups*, „Review of Cognitive Linguistics” 2016, vol.14, № 1, p. 73-101; Е. Ciprianová, Z. Kováčová, *Figurative 'eye' expressions in the conceptualization of emotions and personality traits in Slovak*, „Jezikoslovlje” 2018, vol. 19, № 1, p. 5-38.

² І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський, *Семантико-синтаксична структура речення*, Київ 1983, с. 40.

біль, досада, журба, розгубленість, розпач, смуток, страждання, сум, туга з негативнооцінною семою. Постійні передчуття загрози, небезпеки, повітряні тривоги, звуки вибухів, звістки про численні смерті людей, загибель воїнів-захисників, руйнування українських міст і селищ, людських домівок, об'єктів інфраструктури викликають **занепокоєння, неспокій, побоювання, хвилювання, тривожність, страх, паніку, переляк, жах**. Ключовим концептом, семантичним ядром цього синонімічного ряду виступає **страх** як «стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного»³. Як слушно зауважує Олег Туренко, залежно від характеру загрози, інтенсивності та специфіки переживання, **страх** може рухатись у достатньо широкому діапазоні відтінків і поділятися за ступенем вираження на такі види: *хвилювання, неспокій, побоювання, боязнь, переляк, тривога, власне страх та жах (трепіт, кошмар)*⁴.

Рівень опрацювання проблеми, обґрунтування її актуальності

Абстрактно-емоційні концепти, зокрема страх, сум, туга, журба, зло, гріх, спокута в лінгвокультурологічному аспекті на матеріалі українського художнього дискурсу вперше ґрунтовно висвітлив у своїй монографії Віталій Кононенко⁵. Структура емоційного концепту страх в українській мові із застосуванням методики асоціативного експерименту стала предметом аналізу Олени Коляденко, за результатами якого запропоновано визначення страху як складної когнітивної структури, закованої в мові: «страх – переживання, що є реакцією на реальну або уявну загрозу життю, спокійному, безтурботному існуванню людини та її близьких...»⁶. Питання про лінгвістичну актуалізацію емоцій, аксіологічний вимір фундаментальних емоцій людини, емотивну картину світу, зокрема прагматику страху в українській фраземіці досліджувала Жанна Краснобаєва-Чорна⁷ специфіку використання засобів продукування тривожності та *страху*

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад., і голов., ред. В.Т. Бусел, Київ – Ірпінь 2002, с. 1203.

⁴ О. Туренко, *Страхи: спроба філософського осмислення феномена*, Київ 2006, с. 27.

⁵ В. Кононенко, *Концепти українського дискурсу*, Київ – Івано-Франківськ 2004, с. 125-180.

⁶ О. Коляденко, *Концептуалізація емоції страху (за матеріалами асоціативного експерименту)*, «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» 2011, вип. 28, с. 193.

⁷ Ж. Краснобаєва-Чорна, *До питання про лінгвістичну актуалізацію емоцій*, [в:] *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019-2020 рр. (квітень-травень 2021 р.)*, Вінниця 2021, с. 126-128; Ж. Краснобаєва-Чорна, *Емотивна картина світу в українській фраземіці: аксіологічний вимір фундаментальних емоцій людини*, „Studia Slavica Hungarica” 2018, vol. 63/2, s. 321-332; Ж. Краснобаєва-Чорна, *Прагматика страху в українській фраземіці*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2017, vol. 5, s. 101-108.

в медіатекстах – Оксана Ромах⁸, особливості концептуалізації страху в новинах про коронавірус – Павло Мірошніченко, який слушно констатує:

Медії як активні агенти соціального розвитку з його динамікою, стагнацією, кризами та викликами є потужним соціокультурним чинником генерування страху в індивідів і спільнот... Медії зловживають прийомом „магія чисел”, яскраво емоційно-експресивно забарвленими словами («жертва», «померли», «інфіковані» тощо) в заголовках новин⁹.

Об'єктом низки лінгвістичних студій останніх років стало також мовне відображення російсько-української війни в медіатекстах, зокрема пов'язаних з нею людських емоцій¹⁰.

Проте такий фрагментарний аналіз засобів вираження окремих психоемоційних станів суто на лексичному рівні повною мірою не віддзеркалює емотивну картину світу людини як носія мови. Не варто недооцінювати ролі граматичних засобів експлікації психоемоційних станів, позаяк, з одного боку, синтаксичні одиниці виявляють свої експресивні властивості у взаємодії з лексичною семантикою; з іншого, навіть найвиразніші лексичні засоби набувають максимального емоційного ефекту саме у синтаксичних структурах. Лише тісна взаємодія лексичної та граматичної семантики максимально виразноє будь-які жанрово-стильові різновиди мовлення, впливаючи на свідомість реципієнтів. Це питання розглядається в працях, присвячених вивченню лексико-граматичних засобів зображення функційно-когнітивних категорій фемінитивності¹¹, питальності¹² та спонукальності¹³.

⁸ О. Ромах, *Специфіка використання засобів продукування тривожності т. страху в медіатекстах...*

⁹ П. Мірошніченко, *Концептуалізація страху в новинах про коронавірус*, «Наукові записки Інституту журналістики» 2020, т. 2 (77), с. 10.

¹⁰ M. Navalna, N. Kostusiak, T. Levchenko, V. Oleksenko, A. Shyts, O. Popkova, *Extra-Linguistic Factors and Tendencies of Activation of Military Vocabulary in Ukrainian Mass Media*, „ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2022, vol. 12, issue 1, spec. Issue XXV, p. 184-189, [in:] http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_33.pdf (25.11.2023); Г. Сютя, *Тексти війни: ситуативно маркована аномативність і нові акценти норми*, [в:] *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія*, ред. О. Маленко, Харків – Шумен 2022, с. 179-187; Г. Вусик, *Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року*, «Закарпатські філологічні студії» 2022, вип. 23, т. 1, с. 52-57.

¹¹ N. Kostusiak, M. Navalna, O. Mezhov, *The Functional-Cognitive Category of Femininity in Modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2020, № 20, article 2310, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.2310> (20.12.2023).

¹² M. Navalna, N. Kostusiak, O. Mezhov, *The functional-cognitive characteristics of interrogative utterances in modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2021, № 21, article 2484, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.2484> (21.12.2023).

¹³ O. Mezhov, N. Kostusiak, M. Navalna, *The cognitive discourse parameters of directive speech acts in modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2022, № 22, article 2785, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.2785> (22.12.2023).

Мета й методи дослідження

З огляду на попереду зазначене *мета* статті полягає в комплексному вивченні лексико-граматичних засобів вербалізації психоемоційних станів, з'ясуванні їхньої ролі у створенні негативної емоціогенної атмосфери сучасного медіадискурсу періоду російсько-української війни.

Досягненню мети посприяло застосування низки лінгвістичних методів. Описовий метод дав змогу систематизувати виділені з медіатекстів відповідні синтаксичні конструкції, а структурний – розчленувати їх відповідно до змістових відношень на синтаксеми, встановити їхнє морфологічне вираження та лексичне наповнення. Метод компонентного аналізу вможливив виявлення спільних і диференційних сем для лексичних одиниць певних тематичних груп, а контекстуально-семантичного аналізу – розгляд мовних одиниць у безпосередньому вербальному оточенні й конситуації.

Дослідження ґрунтується на матеріалі сучасної української мови – текстових фрагментів, дібраних із засобів масової інформації 2022-2023 рр.

Односкладні та двоскладні речення як типові репрезентанти психоемоційних станів

Підсиленню емоційно-експресивного фону аналізованих медіатекстів сприяє низка синтаксичних конструкцій різної будови. Типовими репрезентантами таких психоемоційних станів, які протікають незалежно від волі людини є односкладні речення з прислівниковими предикатами(словами категорії стану) **боляче, важко, досадно, кривдно, лячно, прикро, страшно, сумно, тривожно, тяжко**, що в лівобічній валентній позиції передбачають суб'єкта емоційно-психічного стану у формі давального відмінка:

На війні переживаєш два стабільні стани – **тобі страшно** і капець як **страшно**. Вмикаються зовсім інші правила гри, інстинкти. З війни ніхто не повертається такий, який був (<https://gazeta.ua>, 13.10.2022); Заступник комвзводу штурмового полку «Цунамі» ОШБр НПУ «Лють» Роман: «Ми люди, нам страшно. Але завдання реально виконувати, якщо правильно все робити» (<https://sensor.net>, 12.11.2023); «Тепер вже не **страшно** побачити пекло»: співак і воїн ЗСУ Женья Галич розчулив сповненим болю віршем (<https://www.rbc.ua>, 08.11.2023); «Під Бахмутом досить **тривожно**, наш батальйон перебуває на півдні від Бахмута, боронимо його південні околиці» (<https://espresso.tv>, 24.01.2023); 90% українців уже відчули симптоми **тривожного** розладу. Але **тривожно людям** не лише в Україні (<https://www.ukrinform.ua>, 03.08.2023); **Вам не лячно** їхати в країну, у якій війна? – Це наша місія. Ми їдемо туди, де **людям** потрібна допомога (<https://wz.lviv.ua>, 22.04.2022).

У таких безособових реченнях суб'єкт ніби відсунутий на задній план, аби вся увага реципієнта була зосереджена на стані як психоемоційному центрі вислов-

лення; тому нерідко носій стану (експерієнсив) лексично не виражений або постпозитивний щодо предикатної синтаксеми. Натомість у їхніх синтаксичних синонімах – двоскладних реченнях – дієслівні предикати емоційно-психічного стану **боятися, досадувати, жахатися, журитися, злоститися, печалитися, страшитися, сумувати, тривожитися, тужити** тощо, позначаючи різноманітні вияви психічної діяльності людини, валентно сполучаються з називним суб'єктом відмінком, який вже тісніше пов'язаний із предикатною синтаксемою. Отож, уживаючи такі конструкції, автор має намір зацентувати увагу адресата не лише на стані, а й його носієві:

У коментарях **люди** з усього світу **жахуються** жорстокості російських убивць і закликають поширювати правду про злочини путіна в Україні (<https://prg.ua>, 03.04.2022); Найвпливовіші **представники медіа**, які бачили чимало війн, **жахуються** звірствам країни-агресора. З початку повномасштабної війни загинули 72 медійники (<https://forpost.media>, 15.09.2023); **Люди** втратили страх там, де треба боятися. Натомість **страшаються** буденних речей... (<https://censor.net>, 06.11.2022).

Суб'єкту позицію називного відмінка можуть заступати кількісно-іменні сполуки (числівник або його субстантивні замітники у поєднанні з родовим відмінком іменника), які увиразнюють значну кількість українців, охоплених станом тривожності в час війни:

40% українців тривожаться через страх втрати дому від повномасштабної війни (<https://www.village.com.ua>, 21.09.2023); **Половина українців тривожаться** за своє майбутнє (<https://espreso.tv>, 08.06.2022).

Синтаксичну синонімію аналізованих двоскладних й односкладних висловлень демонструють такі трансформації, пор.: **Люди жахаються і Людям жасно** (*діал.*); **Люди страшаються і Людям страшно**; **Половина українців тривожиться і Половині українців тривожно**. Вибір однієї із синонімічних конструкцій – за автором (мовцем), який має врахувати специфіку кожної для точнішого вираження думки.

Специфіка синтаксичної структури й лексичного наповнення метафоризованих конструкцій

Функційними еквівалентами розгляданих попереду предикатів виступають метафоричні дієслівно-іменні предикатні синтаксеми, що містять у своїй структурі ядрові емоційно-оцінні лексеми, виражені абстрактними іменниками штибу **страх, жах, переляк, лют, гнів, тривожність, паніка, розпач, безпорадність, сум, біль, жаль, злість, обурення, ненависть** у поєднанні з особовими дієслів-

ними формами **запанувати, оволодіти, опанувати, охопити, підступити, переслідувати, напасти, проїняти, взяти.**

У *Словнику української мови*¹⁴ зафіксовані, зокрема, такі переносні значення наведених дієслівних лексем:

ОХОПЛЮВАТИ. Повністю оволодівати ким-небудь, захоплювати, заповнювати когось (про почуття, думки, враження і т. ін.): Смукот все більше охоплював Данька (Олесь Гончар, II, 1959, 146), *СУМ* 5: 823.

ОВОЛОДІВАТИ / ким. Охоплювати, обіймати (про почуття, стан): Якийсь приємний спокій оволодівав ним (Анатолій Шиян, Гроза., 1956, 127), *СУМ* 5: 611.

ОПАНОВУВАТИ. Повністю охоплювати, оволодівати (про думки, турботи, почуття і т. ін.). Андрія опановували мрії про фабрику (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 20), *СУМ* 5: 702.

ЗАПАНУВАТИ / ким, чим і над ким-чим. Повністю охоплювати, оволодівати (про почуття, думку і т. ін.): Йоньку охопило оживлення і доброта... (Григорій Тютюнник, *Вир*, 1964, 232), *СУМ* 3: 245.

ПІДСТУПАТИ. Посилуючись, раптово виявлятися, охоплюючи кого-небудь (про почуття, певний стан і т. ін.): *Тяжкий біль підступив йому до серця* (Осип Маковей, *Вибр.*, 1956, 492), *СУМ* 6: 509.

НАПАДАТИ. Раптово оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про почуття, настрої, стан і т. ін.): В такі хвилини нападала на Олену тривога... (Григорій Тютюнник, *Вир*, 1964, 23), *СУМ* 5: 137.

ПРОЙМАТИ. Опановувати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття, настрої, фізичний стан людини): Солоха аж упріла, ганяючись за собакою., досада й зло стали їй проїмали (Панас Мирний, I, 1954, 68), *СУМ* 8: 191.

БРАТИ. Опановувати, охоплювати кого-небудь (про почуття, фізичний стан і т. ін.): Досада брала Гната, (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 23), *СУМ* 1: 228.

ВЗЯТИ. Охопити кого-небудь, опанувати кимсь (про певні почуття, душевні хитання, слабості і т. ін.): Гната взяла тривога (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 31), *СУМ* 10: 409.

Завдяки наявності, крім диференційних сем, спільних сем ‘оволодівати’, ‘охоплювати’, наведені дієслова з переносним значенням у розглянутих метафоризованих конструкціях становлять єдину тематичну групу, перебуваючи в синонімічних відношеннях. І хоча лексичне значення у такому контекстному оточенні в них дещо послаблене (позаяк основний акцент припадає на абстрактний іменник у називному відмінку), наведені дієслова вносять суттєві стилістичні відтінки до авторських висловлень і впливають на відмінкову форму експерієнсива.

Елементарна семантико-синтаксична модель аналізованих речень матиме вигляд Суб'єкт стану – предикат стану, де суб'єкт експлікований непрямим відмінком іменника (займенника), а предикат – сполукою особового дієслова та

¹⁴ *Словник української мови: в 11 томах*, Київ 1970-1980, далі *СУМ*.

номінатива. Завдяки специфічному (нетиповому) поєднанню лексем конструкція набуває переносного (метафоричного) значення і набагато виразніше, ніж попередю наведені односкладні та двоскладні висловлення передає стан людини. Цьому сприяє також асиметрія семантичної та формальної структур речення: суб'єктна синтаксема у непрямому відмінку виступає у нетиповій позиції другорядного керованого члена речення, а називний відмінок абстрактного іменника як складник предикатної синтаксеми – у позиції підмета. За актуального членування висловлення носій стану у непрямому відмінку зазвичай перебуває у позиції теми, а метафоричний предикат психоемоційного стану виступає ремою, тобто комунікативно-семантичним центром повідомлення, що здійснює вплив на свідомість реципієнтів, викликаючи в них відповідні емоції та почуття.

«Синтаксис через здатність до побудови нових структур з нового матеріалу повинен би мати більші, ніж лексикологія, стилістичні потужності, бо охоплює і стилістичні можливості лексики та морфології», – слушно зауважує Любов Мацько¹⁵. Погоджуємося також з думкою Олександра Потебні, який зазначав: «...елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів і постійних сполучень, хоч би яка була вона помітна, незначна порівняно із здатністю мов створювати образи із сполучення слів...»¹⁶. Отож, синтаксичні одиниці здатні виражати додаткові стилістичні значення, створюючи відповідно до комунікативного наміру автора (мовця) ефект, завдяки взаємодії їх синтаксичної семантики з лексичним значенням і морфологічним вираженням наповнюваних компонентів, а також впливу контексту, інтонації, позамовних чинників тощо.

Лексико-граматичні вияви та засоби увиразнення концепту *страх* в медіатекстах

Лексема **страх** в аналізованих метафоричних конструкціях здатна поєднуватися з дієсловами **запанувати, оволодіти, охопити, підступити**:

Серед місцевого населення **запанував острах** (<https://m.gorod.cn.ua>, 21.01.2023); «Я вже все вирішила: спланувала поїздку до батьків, купила квитки, але **страх оволодів мною**, і я не можу ні про що інше думати» (<https://novakahovka.city>, 28.06.2023); А ще **до жінки підступає** незрозумілий **страх**: що з нею буде завтра? (<https://tsn.ua>, 11.10.2022).

Цей стан підсилює ампліфікований ряд (іноді багатокомпонентний) із синонімічними лексемами, об'єднаними спільною семою 'страх':

¹⁵ Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, *Стилістика української мови*, Київ 2003, с. 60.

¹⁶ О. Потебня, *Естетика і поетика слова: збірник наукових праць*, пер. з рос. упоряд., вст. ст., приміт. І.В. Іваньо, А.І. Колодної, Київ 1985, с. 15.

Під час тривоги, коли я несла його на руках сходами, мене охопив страх, розпач, істерика, а син мені сказав такі важливі слова, які кожен мужчина говорить своїм рідним: «Мамо, не плач, я тебе захищатиму», – згадує Наталія Балаклеєнко (<https://suspilne.media>, 23.02.2023); **Значну кількість людей охопили страх, тривожність, паніка**, а як наслідок вони зіштовхнулися з такою проблемою, як посттравматичний стресовий розлад (<https://radioukrajina.cz>, 20.12.2023).

Як бачимо, носій психоемоційного стану може бути виражений різними відмінковими формами, вибір яких зумовлений семантикою дієслова. Наприклад, дієслово *охопити* здатне керувати знахідним відмінком іменника (займенника), дієслово *оволодіти* – орудним, *запанувати* – родовим із прийменником *серед*, *підступати* – родовим із прийменником *до*. Ці відмінкові форми корелюють із типовими засобами вираження суб'єкта стану – називним або давальними відмінками, що демонструють такі синтаксичні трансформації, пор.:

Серед населення *запанував* *острах* – *Населення злякалося* – *Населенню страшно*.
 Мною *оволодів* *страх* – Я злякався – Мені страшно.
 Мене охопив страх – Я боюся – Мені страшно.
 До жінки *підступає* *страх* – *Жінка боїться* – *Жінці страшно*.

Синтаксична синонімія властива наведеним рядам різнотипних речень, кожне з яких передає одну й ту ж думку різними лексико-граматичними засобами, надаючи мовленню специфічних семантико-стилістичних відтінків, що уможлиблює вибір автором (мовцем) синтаксичної моделі, релевантною його комунікативній інтенції.

Психологічне напруження може наростати через всеохопний характер стану (*на всіх*), тавтологію (плеоназм) на зразок **страшний переляк**, а також вживання дієслівної лексики **напав** з негативнооцінною семою, валентність якої вимагає суб'єктної синтаксеми у специфічній формі знахідного відмінка із прийменником *на*: «**На всіх напав страшний переляк**» (<https://podolyanin.com.ua>, 12.07.2022).

Для метафоричної сполуки **отримати переляк**, навпаки, характерне поєднання з називним відмінком у функції носія стану: «**Жінка** такий **переляк отримала**, що говорити не могла» (<https://vinnitsa.info>, 30.04.2022).

Синонімічні градаційні ряди передають невимовні відчуття – розпач, безпорадність, сум, біль, жаль, які охоплюють українців через страшні звістки про російський полон рідних і близьких, про загибель українських воїнів на передовій; через усвідомлення втрачених років, можливостей, життєвих планів внаслідок війни тощо:

Йї охопив розпач і безпорадність: що робити, кому повідомляти та як повернути сина додому? (<https://life.pravda.com.ua>, 11.07.2022); Сьогодні **пирятинців** знову **охопив сум, біль, жаль та розпач**. Сьогодні наша громада знову проводжала

свого сина в останню путь – пирятинця, захисника... (<http://web.poltava.info>, 23.06.2022); **Його охопив розпач**, він зрозумів, що пропустив усе найважливіше (<https://volyan.com.ua>, 18.01.2023).

Сполучувальні й виражальні можливості лексеми *жах* у текстах ЗМІ

Найвищим ступенем вияву концепту **страх** є **жах**. У *Словнику української мови* зафіксовано, зокрема, таке значення цієї лексеми:

Почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь. Жак проймає (проявляє, охоплює, охопив, бере, взяв) кого – у кого-небудь виникає почуття великого переляку, страху: *Глобу проймав жак* (Олесь Гончар, *Новели*, 1954, 72), *СУМ* 2: 513.

На думку В. Кононенка, **жах** – це

той же страх, лише в збільшеному обсязі. Таке «перенасичення» почуттям викликає додаткові емоційно експресивні конотації, зумовлені семою ‘дуже’, ‘надмірно’. Поєднуючись здебільшого з тими ж дієсловами, що їх «притягує» страх, жак подає до таких сполук додаткової гіперболізованої ознаки, <...> страх, жак супроводжуються гамою почуттів – від тривоги, безнадії, суму, відчуття близької загибелі до злості, ненависті, гніву. Визначається коло конотативно оцінних нашарувань¹⁷:

„Радію”, що дочка не бачила моїх емоцій у той момент, бо **мене охопили жак і заціпеніння** (<https://hromadske.ua>, 27.04.2022).

Вражає масштабність психоемоційного стану, що охоплює не лише окремих осіб, а й цілі міста, регіони: «**Жак охоплює моє місто...**», – додав радник мера (<https://www.ukrinform.ua>, 27.07.2023).

Крім дієслова **охоплювати**, у таких контекстах нерідко вживане дієслово **переслідувати**, яке в поєднанні з лексемою **жах** (**жахи**) створює надзвичайну мовну експресію, що зумовлено його як прямими, так і переносними лексичними значеннями, зафіксованими у *Словнику української мови*:

ПЕРЕСЛІДУВАТИ. 1. Гнатися слідом за ким-небудь, намагаючись наздогнати, захопити, знищити і т. ін. 2. Ходити невідступно за ким-небудь, супроводити кого-небудь скрізь з якоюсь метою. 3. перен. Не кидати кого-небудь, мучити, не давати спокою комусь (про думки, почуття, відчуття і т. ін.), *СУМ* 6: 280.

– *Ми майже не спимо, усіх нас переслідують жахи* (<https://umoloda.kyiv.ua>, 09.08.2023).

¹⁷ В. Кононенко, *Концепти українського дискурсу*, Київ – Івано-Франківськ 2004, с. 126, 132.

Глибинність та силу цього стану увиразнює вживання дієслова *проїняти*:

Жах проїняв кожного. В багатьох з'явилися на очах сльози (<http://nezboryma-nasiya.org.ua>, 28.12.2023); Окрім неймовірного захоплення від побаченого, був в нього [космонавта Леоніда Каденюка] страх від усвідомлення того, як людство знищує планету. «Крім позитивних вражень були й негативні від того, що я побачив – це надзвичайно тоненький прошарок атмосфери, який окутує Землю на фоні чорного космосу. **Мене аж жах якийсь проїняв:** невже в такому тоненькому прошарку існує життя. Там розумієш, наскільки неправильно живе суспільство. Маю на увазі створення ядерної, хімічної зброї – все це засмічує нашу біосферу», – говорив космонавт (<https://www.ukrinform.ua>, 31.01.2023).

У реченні **Жах проймав до кісток, коли слухала розповідь...** (<https://umoloda.kyiv.ua>, 19.07.2022) обставинний детермінант **до кісток** із значенням міри й ступеня у складі фразеологізму підсилює глибину цього почуття, впливаючи на психоемоційну сферу реципієнта.

Засоби вербалізації інших емоцій, почуттів і станів, викликаних війною «Агресивні» емоції

«Агресивні» емоції **лють, гнів, злість, обурення, ненависть, огида** – як реакції мовців на російську агресію, воєнні злочини російських окупантів проти людяності репрезентовані зазвичай метафоризованими конструкціями з предикатами

– розбирає злість:

Мене розбирає злість: Андрій Бедняков прокоментував візит Путіна до Маріуполя (<https://apostrophe.ua>, 20.03.2023); Тоді, коли я через тиждень від початку пішов на війну, я не очікував, що вона так надовго затягнеться, тому зараз **мене розбирає злість** (<https://suspilne.media>, 14.04.2022); Не можу уявляти, як страшно гинули тварини в зоопарку Нової Каховки, і **мене просто розбирає злість**, що їх не евакуювали... (<https://eurosolidarity.org>, 08.06.2023);

– розбирає гнів:

«Кожного разу, коли я бачу всі ці „телевізійні листівки” зі свого міста для їхнього глядача (для їхньої маси), **мене розбирає гнів**. А ці „вдячні” люди цю злість посилили в сотні разів», – написав в Instagram-блозі Бедняков (<https://www.unian.ua>, 20.03.2023);

– зло взяло:

Мене **таке зло взяло.** Дзвонила в муніципальну поліцію, згодом потрапила й у військову частину. Хотіла ліквідувати вивіски мовою агресора (<https://varosh.com.ua>, 19.10.2023).

Почуття провини

Водночас жахи війни нашттовхують українців на роздуми про причини такого лиха на рідній землі, що вербалізовано риторичними питаннями на зразок «**Чинні ми**, що на нас *навалилось* таке *горе*? **Чому ми стали жертвами** лютого ворога?» (<https://www.zhitomir.info>, 15.12.2022), які демонструють закладене в українській ментальності й увиразнене лексемою **винні** відчуття власної провини в тому, що сталося, неминучості й необхідності тяжкої спокути за неї. Дієслово **навалилося** засвідчує масштабність, величезну кількість цього горя, його здатність тиснути на свідомість людей, що передається також сполучуваністю метафоричного предиката психоемоційного стану (**навалилося горе**) з прийменниковою словоформою **на** + **знахідний відмінок** у функції носія стану (**на нас**).

Стан тривожності як наслідок важких спогадів

За такою ж синтаксичною моделлю побудована метафоризована конструкція з лексемою **спогади**:

На мене навалилися не лише спогади про Харків, а й те, що мої батьки не змогли виїхати з Волновахи (<https://poltavawave.com.ua>, 17.08.2022); ... дають про себе знати психологічні переживання, тригери, спогади. Днями мене питає знайомий: «Як ти?» Я розповів йому, що на День захисника наслухався музики, **на мене навалилися спогади**. <...> Такі спогади викликають не обов'язково військові композиції (<https://censor.net>, 10.12.2022).

Ключову роль тут відіграє дієслово *навалилися*, яке містить семантичний відтінок тривожності. Важкі, гнітючі спогади про наслідки війни тривожать людей, позбавляють їх душевного спокою та життєвої радості.

‘Серце’ як психоемоційний центр, джерело позитивних почуттів

У такий складний час важлива не лише матеріальна, а й духовна підтримка один одного, особливо воїнів, які боронять Україну від ворога, забезпечують відносно спокійне буття в тилу. Значну роль у цьому процесі відіграють на передовій капелани, які знаходять сили «...підтримувати бойовий дух та лікувати душевні рани наших захисників, не давати **страху, розпачу і зневірі заволодіти** їхнім **серцем**» (<https://vechirniy.kyiv.ua>, 12.10.2023). Цю думку увиразнює складна метафоризована конструкція: градаційний синонімічний ряд абстрактних іменників у поєднанні з дієсловом **заволодіти** формує метафоричний предикат психоемоційного стану, валентність якого вимагає експерієнсива в орудному відмінку. У позиції носія психоемоційного стану виступає соматизм **серце** як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань. Фразеологічна сполука **заволодіти серцем** означає ‘цілком полонити кого-небудь’,

СУМ 9:141. В уявленні українців **серце** – це психоемоційний центр, джерело почуттів людини, яким вона нерідко думає, осягає істину, приймає важливі, доленосні рішення, адже одна зі своєрідних рис української ментальності – пріоритет почуттів та емоцій, тобто серця, над розумом. Іноді саме серце підказує українським військовим, як діяти в екстремальних умовах; саме почуття любові до України, своїх рідних та близьких спонукає до героїчних вчинків, не дає страху, розпачу і зневірі заволодіти серцем, яке вже заповнили мужність, оптимізм та віра в перемогу.

Віра в перемогу українців та розпач, паніка серед ворогів

Попри важкі випробування війною віра в перемогу не полишає українців і в тилу. «Віримо в перемогу!», «Наближаємо перемогу!» – такі гасла пронизують усі ЗМІ та українське суспільство. Оптимізму додають повідомлення медійників про розпач, страх, паніку серед росіян, їхніх керманічів, військових у зв'язку з переможними боями української армії:

Зеленський: **У Росії запанував страх**, і правильно... (<https://www.pravda.com.ua>, 01.01.2023); На півдні **росіян охопила паніка** (<https://www.5.ua>, 07.11.2023); Перші 2-3 дні війни в Україні стали переломними: чому **Путіна охопив розпач** (<https://litgazeta.com.ua>, 02.03.2022); Рішучі дії українських захисників на сході посяли **розпач серед загарбників**. У них закінчуються боєприпаси, немає підтримки з повітря, а воювати доводиться навіть з пораненнями. Тож їм залишається тільки прощатися з рідними і плакати від безвиході (<https://armyinform.com.ua>, 12.09.2022); **Страх охопив верхівку російської влади**. Страх показати на весь світ слабкість російської армії, страх загнати «військову операцію»... (<https://www.epravda.com.ua>, 26.03.2022); **Війська РФ охопив страх прориву ЗСУ**: Британія дізналася про дії ворога біля Токмака (<https://glavred.net>, 06.10.2023).

Через постійні невдачі й поразки ворогів **розбирає злість**: «Нехай **бандитів, головорізів і садистів** його незугарної армії і **розбирає злість**, що вони лишилися без лідера» (<https://tyzhden.ua>, 29.08.2023).

Емотивний фразеологізм у поєднанні із синонімічним рядом лексем негативно-нооцінної семантики максимально експресивізує висловлення, впливаючи на свідомість реципієнтів.

Послідовне вживання у попередню наведених метафоризованих конструкціях дієслівних лексем **запанувати, охопити** у сполученні з концептами **страх, паніка, розпач** засвідчує незворотність і поглиблення таких психоемоційних станів у ворога, неминучість поразки Росії у цій війні та швидку перемогу України.

Висновки

Лексичні, фразеологічні, метафоричні одиниці стають максимально виразними у синтаксичних структурах, а граматичні конструкції набувають яскравого ефекту внаслідок їх наповнення емоційно-оцінною лексикою, синонімічними рядами, фразеологізмами, тропами тощо. У сучасних медіатекстах для створення відповідного емоціогенного ефекту використовують такі синтаксичні структури, які слугують для підсилення мовної експресії, зосередженої в лексичних, фразеологічних одиницях та тропічних прийомах. У процесі дослідження виділено найчастотніші й найвиразніші синтаксичні моделі (односкладні безособові речення з давальним відмінком у функції носія стану, двоскладні особові з називним суб'єктним відмінком, двоскладні з метафоричними або фразеологічними предикатами й експерієнсивом у непрямих відмінках), здатні створювати відповідний психоемоційний фон сучасного медіадискурсу завдяки взаємодії лексичної та синтаксичної семантики мовних одиниць. Як синтаксичні синоніми, ці типи речень взаємозамінювані. Мовець (автор) у повідомленні використовує ті з них, які найвиразніше передають думку відповідно до його комунікативно-прагматичних інтенцій, а також мовленнєвого й ситуативного контексту.

References

- Ciprianová E., Kováčová Z., *Figurative 'eye' expressions in the conceptualization of emotions and personality traits in Slovak*, „Jezikoslovlje” 2018, vol. 19, № 1.
- Kolyadenko O.O., *Kontseptualizatsiya emotsiyi strakhu (za materialamy asotsiatyvnogo eksperymentu)*, «Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: Filolohichni nauky» 2011, vyp. 28.
- Kononenko V.I., *Kontsepty ukrayins'koho dyskursu*, Kyiv – Ivano-Frankivs'k 2004.
- Kostusiak N., Navalna M., Mezhov O., *The Functional-Cognitive Category of Femininity in Modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2020, № 20, article 2310, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.2310>.
- Krasnobayeva-Chorna Zh., *Do pytannya movnoyi aktualizatsiyi emotsiy*, [v:] *Materialy naukovoyi konferentsiyi profesors'ko-vykladats'koho skladu, naukovykh spivrobotnykiv i zdobuvachiv naukovooho stupenya za rezul'tatamy naukovo-doslidnoyi roboty za 2019-2020 rr. (kviten'-traven' 2021 r.)*, Vinnytsya 2021.
- Krasnobayeva-Chorna Zh., *Emotyvna kartyna svitu v ukrayins'kij frazemitsi: aksiolohichnyy vymir fundamental'nykh lyuds'kykh emotsiy*, „Studia Slavica Hungarica” 2018, vol. 63/2.
- Krasnobayeva-Chorna Zh., *Prahmatyka strakhu v ukrayins'kij frazemitsi*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2017, vol. 5.
- Mats'ko L.I., Sydorenko O.M., Mats'ko O.M., *Stylistyka ukrayins'koyi movy*, Kyiv 2003.
- Mezhov O., Kostusiak N., Navalna M., *The cognitive discourse parameters of directive speech acts in modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2022, № 22, article 2785, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.2785>.
- Miroshnychenko P.V., *Kontseptualizatsiya strakhu v novynakh pro koronavirus*, «Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky» 2020, t. 2 (77).

- Navalna M., Kostusiak N., Levchenko T., Oleksenko V., Shyts A., Popkova O., *Extra-Linguistic Factors and Tendencies of Activation of Military Vocabulary in Ukrainian Mass Media*, „ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2022, vol. 12, issue 1, spec. Issue XXV, [in:] http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_33.pdf.
- Navalna M., Kostusiak N., Mezhev O., *The functional-cognitive characteristics of interrogative utterances in modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2021, № 21, article 2484, [in:] <https://doi.org/10.11649/cs.248>.
- Ogarkova A., Soriano C., Gladkova A., *Methodological triangulation in the study of emotion: the case of 'anger' in three language groups*, „Review of Cognitive Linguistics” 2016, vol.14, No 1.
- Potebnya O.O., *Estetyka i poetyka slova: zbirnyk naukovykh prats'*, per. z rosiys'koyi, uporyad., vst. st., prym. I.V. Ivan'ov, A.I. Kolodnoyi, Kyiv 1985.
- Prokopovych L., Popovych N., *Psykholinhvistychnyy analiz ekspresyivnykh leksem u poetychnomu dyskursi druhoi polovyny XX st.*, «Zakarpats'ki filolohichni studiyi» 2021, vyp. 19, t. 1.
- Pylypenko I., *Kohnityvnyy analiz synonimiv leksyko-semantychnoho polya «fear» / «fear» na materialy leksyky anhliys'koyi movy*, «Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, seriya: Filolohiya» 2021, vyp. 50, t. 1.
- Romakh O.V., *Spetsyfika vykorystannya zasobiv produkuvannya tryvohy ta strakhu v media-tekstakh*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii: 27.00.06, Kyiv 2016.
- Slipets'ka V., *Vyyav nehatyvnykh emotsiy v ukrayins'kiy, rosiys'kiy i anhliys'kiy linhvokul'turakh: movlennyevyy zhanr proklyattya*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2013, vol. 1.
- Slovnnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh*, Kyiv 1970-1980.
- Syuta H., *Teksty viyny: sytuatyvno markovana anormatyvnist' i novi aktsenty normy*, [v:] *Materialy II Mizhnarodnoyi slavistychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi pam'yati svyatykh Kyryla i Mefodiya*, red. O. Malenko, Kharkiv – Shumen 2022.
- Turenko O., *Strakh: sproba filosofsk'koho osmyslennya fenomenu*, Kyiv 2006.
- Velykyy tumachnyy slovnnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy*, uklad. ta holov. red. V.T. Busel, Kyiv, Irpin' 2002.
- Vusyk H., *Neolohizmy yak movne vidobrazhennya rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny 2022 roku*, «Zakarpats'ki filolohichni studiyi» 2022, vyp. 23, t. 1.
- Vykhovanets' I.R., Horodens'ka K.H., Rusanivskyy V.M., *Semantyko-syntaktychna struktura rechennya*, Kyiv 1983.
- Zahnitko A., Krasnobayeva-Chorna Zh., *Emotyvnyy profil' hnivu v ukrayins'kiy frazeolohiyi*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2020, nr XI/2.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Олександр Межов – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Lesya Ukrainka Volyn National University). **Вибрані публікації: книги:** *Суб'єктивні синтаксеми у структурі простого речення*, Луцьк 2007; *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012. **Статті:** Mezhov O., Navalna M., Kostusiak N., *Invective Vocabulary in Media Discourse at the Beginning of the 21st Century: A Psycholinguistic Aspect*, „East European Journal of Psycholinguistics. Східноєвропейський журнал психолінгвістики” 2020, vol. 7, № 1, p. 97-110, [in:] <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/288>; Mezhov O., Kostusiak N., Navalna M., *Cognitive-Discourse Parameters of Directive Speech Acts in Modern Ukrainian Language*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 2022, № 22, article 2785, [in:] <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.2785>; Межов О., Костусьяк Н., *Граматичні ідеї О. Синявського та С. Смеречинського як цінне джерело пізнання української мови в контексті розвитку новітніх лінгвістичних парадигм*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)» 2022, вип. 34, с. 34-43.

ORCID: 0000-0002-5299-417X

Email: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua, mezhov@ukr.net

Наталія Костусьяк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри – професор кафедри української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Lesya Ukrainka Volyn National University). **Вибрані публікації: книги:** *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: монографія*, Луцьк 2002; *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови*, Луцьк 2012. **Статті:** *Засоби реалізації заперечної семантики в романі В. Шкляра «Чорний ворон»: функційний та комунікативно-прагматичний вимір*, «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика» 2022, т. 33 (72), № 1, ч. 1, с. 41-46; Kostusiak N., Navalna M., Levchenko T., Grozian N., Prymachok O., Prudnykova T., *Functional-Semantic and Derivative Signs of Nominations of Covid and its Synonymic Correspondents in the Latest Media Discourse*, „ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2021, vol. 11, issue 2, spec. Issue XXI, p. 191-196, [in:] <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/PDF/110221.pdf>; Kostusiak N., Shulska N., Kozlova T., Lynnyk Y., Slashchuk A., Musiichuk T., *Features of Public Communication: Rhetorical Skill and Language Manipulation*, „ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2021, vol. 12, issue 2, spec. Issue XXIX, p. 208-213, [in:] http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120229/papers/A_36.pdf.

ORCID: 0000-0002-9795-6038

Email: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua, nat_kostusyak@ukr.net

Марина Навальна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. **Вибрані публікації:** *книги:* *Динаміка лексики української періодики початку XXI ст.*, Київ 2011; *Лексика української газетної періодики початку XXI ст.: джерела поповнення та стилістичне використання*, Переяслав-Хмельницький 2018. **Статті:** Левченко Т., Навальна М., *Динаміка субстандартної лексики в українському медійному дискурсі*, Переяслав 2022; Navalna M., Kostusiak N., Mezhov O., *Functional-Cognitive Characteristics of Interrogative Utterances in Modern Ukrainian*, „Cognitive Studies / Études cognitives”2021, № 21, article 2484, [in:] [https:// doi.org/10.11649/cs.2484](https://doi.org/10.11649/cs.2484); Navalna M., Shynkaruk V., Kostusiak N., Skliarenko O., Kushch N., Buhaiova O., *New Appearances of the Leksema FRONT in the Language of Modern Ukrainian Mass Media*, „ADALTA: Journal of Interdisciplinary Research” 2023, vol. 13, issue 1, spec. Issue XXXII, p. 58-63, [in:] [http:// www.magnanimitas.cz/ADALTA/130132/papers/A_10.pdf](http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/130132/papers/A_10.pdf).

ORCID: 0000-0002-5064-3122

Email: mnavalna@gmail.com